

ANDRZEJ POLAK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3665-0115>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

NEOIMPERIALNE MITY I RESENTYMENTY: *WSZYSCY ZDOLNI DO NOSZENIA BRONI* ANDRIEJA ŁAZARCHUKA

NEO-IMPERIAL MYTHS AND RESENTIMENTS: *ALL CAPABLE OF CARRYING WEAPON* ANDREI LAZARCHUK'S

The author of this article tries to explain the causes of the disturbing phenomenon occurring in Russian alternative fantasy. In the alternative history of Russia drawn by Russian fantasists since the early 1990s, solutions associated with Western liberal democracy are increasingly losing their attractiveness at the expense of nationalistic, chauvinistic, autocratic and totalitarian attitudes. The West's distrust of Russia and the latter's hostility towards NATO and European Union countries have led to an increase in pro-imperial sentiment. In Russian fantasy, this is evidenced by the popularity of the empire in alternative histories and so-called imperial fantasy. The novel *All Capable of Carrying Weapon* Andrei Lazarchuk's analyzed in the article is one of the few Russian alternative histories in which Russia owes its prosperity to socio-political solutions imported from the West — from Germany and the United States. At the same time, the author tries to show that the rejection of Western liberal democracy by Russian society and Russian fantasy and SF writers is a deeper problem — as it turns out, this system also finds its critics in the West, as evidenced by the works of Immanuel Wallerstein and Patrick Deneen.

Keywords: alternative history, Russia, Siberia, Third Reich, World War II

W niniejszym tekście zamierzam wskazać na pewną tyleż interesującą, co niepokojącą tendencję — zwłaszcza w świetle aktualnych wydarzeń — dającą się zauważyć w przypadku jednej z bardziej popularnych odmian gatunkowych współczesnej fantastyki rosyjskiej, jakimi są alternatywne historie. W kreślonych przez rosyjskich autorów fantastyki od przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku wizjach historii, które nie zostały zrealizowane w „naszej rzeczywistości”, coraz bardziej tracą na atrakcyjności rozwiązania kojarzone z zachodnią liberalną demokracją kosztem postaw z gruntu niedemokratycznych — rewanżyzmu, szowinizmu, nacjonalizmu, autorytaryzmu, a nawet totalitaryzmu.

O ile w początkach lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia (bezpośrednio po rozpadzie ZSRR) fantaci tak przedstawiali zwrotnice

historii, że Rosja stawała się — a przynajmniej usiłowała być — państwem tolerancyjnym, demokratycznym, liberalnym — pragnącym upodobnić swój system społeczno-polityczny do systemów zachodnich, to w późniejszym okresie tego rodzaju koncepty były coraz radsze. Zastanawiają przyczyny takiego stanu rzeczy. Do ważniejszych należy niewątpliwie zaznaczające się w społeczeństwie rosyjskim (w tym także wśród pisarzy i polityków) rozczarowanie zachodnim modelem rozwoju, wyraźne lekceważenie Rosji przez Zachód, traktowanie jej z pozycji wyższości jako młodszego brata, którego nieustannie trzeba pouczać i hamować jego imperialne zapędy znane z czasów radzieckich. Faktycznie, w Rosji Jelcyna co bardziej asertywne wypowiedzi rosyjskich polityków na Zachodzie często odbierane były jako przejaw odradzania się tendencji mocarstwowych i neoimperialnych. Nie zawsze słusznie. W rezultacie zachodni model rozwoju przez sporą część Rosjan uznany został za nieodpowiadający rosyjskim realiom i tradycjom kulturowo-historycznym. Co więcej, model ten zaczęto postrzegać jako przynoszący korzyść nie Rosji, lecz jej konkurentom i przeciwnikom polityczno-gospodarczym — w pierwszej kolejności krajom NATO i Unii Europejskiej. Nastąpił powrót do dobrze znanego w Rosji przynajmniej od XIX wieku przekonania, że Zachód stanowi dlań egzystencjalne zagrożenie. Jak zauważał główny ideolog panslawizmu, Nikołaj Danilewski: „Europa jest [Rosjanom — A.P.] nie tylko obca, ale wręcz wroga; jej interesy nie mogą być takie same jak [rosyjskie — A.P.] i najczęściej będą z nimi sprzeczne”¹. Po upływie zaledwie kilku lat (koniec ostatniej dekady XX stulecia) rozpad ZSRR oraz utrata statusu supermocarstwa rezonowały wzrostem nastrojów rewanzystowskich i rewizjonistycznych. Krytyce poddane zostały narzucone Rosji obce wartości kulturowe i cywilizacyjne, kojarzone powszechnie z globalizacją. Jedną z odpowiedzi była „fantastyka globalistyczna”, tworzona przez takich przeciwników mondializacji, jak Michaił Tyrin, Wiktor Kosjenkow, Dmitrij Wołodichin czy Michaił Charitonow².

Wyczuwając i dzielając tego rodzaju nastroje rosyjscy fantaści coraz częściej modelowali alternatywne dzieje rozwoju Rosji w ten sposób, że ich ojczyzna odzyskiwała lub zachowywała znaczenie

¹ Podaję za: O. Figes, *Opowieść o Rosji. Władza i mit*, przeł. W. Jeżewski, Wielka Litera, Warszawa 2023, s. 148.

² Obszerniej na ten temat piszę w książce: *Grając przeszłością i przyszłością. Rosyjska fantastyka alternatywna i socjologiczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015, s. 231–245.

i potęgę (odbudowywała, utrzymywała lub poszerzała swoje imperium), dystansując się od Zachodu i funkcjonujących tam rozwiązań społeczno-politycznych. Jak zauważa Artiom Gułarian, popularność alternatywnych historii w literaturze rosyjskiej trzeba tłumaczyć dyskomfortem społecznym, wyróżniającym współczesne rosyjskie społeczeństwo³.

Warto jednak zwrócić uwagę, że wspomnianym postawom mieszkańców Federacji Rosyjskiej w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku i początkach nowego stulecia towarzyszyło narastające rozczarowanie zachodnią liberalną demokracją w krajach zachodnich. O tym niepokojącym zjawisku, które — w moim przekonaniu — pozostaje w pewnym związku ze wzrostem nastrojów ksenofobicznych i nacjonalistycznych w Rosji, interesująco pisze amerykański krytyk kultury i autor prac z zakresu historii myśli politycznej Patrick Deneen w książce *Dlaczego liberalizm zawiódł?* Warto więc przytoczyć najważniejsze z jego ustaleń. Zdaniem Deneena demokracja liberalna przeżywa poważny kryzys, w związku z czym należy wyjaśnić, dlaczego liberalizm, uznawany za „koniec historii”, w XXI wieku stał się rozwiązaniem generującym liczne trudności. Chodzi o tak alarmujące zdarzenia, jak brexit, wybór Donalda Trumpa na prezydenta Stanów Zjednoczonych czy fala wyborczych zwycięstw tak zwanych populistów w całej Europie⁴ — w tym kontekście negatywny stosunek polityków rosyjskich i ogółu rosyjskiego społeczeństwa do zachodniej liberalnej demokracji staje się bardziej zrozumiały.

Deneen skupia uwagę na wewnętrznych przyczynach klęski liberalizmu. Mówiąc najbardziej ogólnie — nie miejsce tu bowiem na dokładną prezentację poglądów badacza — stoi on na stanowisku, że za obecne niezadowolenie wyborców w demokracjach liberalnych odpowiedzialność ponosi zarówno potęga sił ekonomicznych, jak i odległe, wymykające się kontroli struktury państwowe⁵. Co gorsza, liberalizm usiłuje zachować pozory prawomocności demokratycznej, nawet gdy staje się oczywiste, że demokracja już go nie popiera. W przekonaniu amerykańskiego badacza demokracja nie może funkcjonować

³ А. Гуларян, *Эволюция жанра альтернативной истории в российской фантастике*, s. 198, <http://repo.ssau.ru/bitstream/Lemovskie-chteniya/Evoluciya-zhanra-alternativnoi-istorii-v-rossiiskoi-fantastike-86278/1/%D1%81.%20198-211%20%D0%93%D1%83%D0%BB%D0%Bo%D1%80%D1%8F%D0%BD.pdf> (12.09.2023).

⁴ P.J. Deneen, *Dlaczego liberalizm zawiódł?*, przeł. M.J. Czarnecki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2021, s. 9–10.

⁵ Tamże, s. 13.

w ustroju liberalnym, potrzebuje bowiem różnorodnych form społecznych — które liberalizm pragnie rozmontować. Demokracja potrzebuje szczególnie powszechnych praktyk społecznych i przekonań powstających w bliskich wspólnotach, a nie „losowego zbioru niepowiązanych ze sobą jednostek wchodzących i wychodzących z lokalu wyborczego”⁶.

Podobnie jak Monteskiusz, Deneen uznaje demokrację za najtrudniejszy ustrój polityczny, jeśli wziąć pod uwagę jej wymogi dotyczące cnoty obywatelskiej. Do kultywowania cnoty potrzebna jest bowiem gęsta sieć kształtujących i wspierających ją instytucji, które liberalizm, niosący na sztandarach wolność jednostki, stara się zlikwidować i osłabić⁷. Deneen utrzymuje ponadto, że powiększający się dystans między twierdzeniami liberalizmu a ich realizacją coraz bardziej podważa te twierdzenia i umacnia przekonanie, że w przyszłości ta nieprzystawalność zostanie ograniczona. Paradoksalnie liberalizm zawiódł właśnie dlatego, że zdołał osiągnąć swoje cele, odniósł sukces. Jak tylko liberalizm „pełniej się urzeczywistnia”, jak tylko jego wewnętrzna logika staje się coraz bardziej oczywista, a jego sprzeczności coraz bardziej widoczne, doprowadza do powstania patologii, które są zarówno deformacjami jego twierdzeń, jak i urzeczywistnieniem ideologii liberalnej⁸.

Ustalenia amerykańskiego badacza pozwalają lepiej zrozumieć, dlaczego rozwiązania kojarzone z zachodnią liberalną demokracją nie zdołały się implementować w tak obcym dla nich środowisku jak Rosja. Wewnętrzne turbulencje zachodniej proveniencji liberalizmu z pewnością przyczyniły się do odrzucenia przez rosyjskich fantastów (i nie tylko ich) rozwiązań społeczno-politycznych kojarzonych z Zachodem, chociaż w latach dziewięćdziesiątych i w początkach XXI wieku zjawiska, na które wskazuje Deneen, nie przez wszystkich były dostrzegane lub też były lekceważone. Entuzjaści zachodniej liberalnej demokracji faktycznie zdawali się wierzyć w głoszony przez Francis Fukuyamę „koniec historii”.

Oprócz koncepcji Deneena rzeczoną zmianę paradygmatu rosyjskich alternatyw pomaga zrozumieć wypracowana przez amerykańskiego socjologa, ekonomistę i historyka Immanuela Wallersteina (1930–2019) teoria nowoczesnego świat-systemu. Chodzi tu o system społeczny oparty na gospodarce kapitalistycznej, który przed

⁶ Tamże, s. 14.

⁷ Tamże, s. 15.

⁸ Tamże, s. 35.

wiekami zrodził się we Włoszech, a następnie ogarnął cały świat. Wallerstein dzieli go na cztery regiony: centrum, peryferie, półperyferie i obszar zewnętrzny. Motorem wszelkich innowacji jest centrum, które czerpie korzyści, przekazując na peryferia gasnące technologie i mniej dochodowe prace. Półperyferia próbują imitować, a czasami także gonić regiony należące do trzonu. Obecnie centrum stanowi Europa Zachodnia, Stany Zjednoczone i część Azji Południowo-Wschodniej. Rosja należy [należała? — A.P.] do półperyferii. Globalizacja gospodarki powoduje jednak polaryzację świata i likwidację regionów półperyferyjnych⁹. W rosyjskich alternatywnych historiach, jak również w fantastyce socjologicznej Rosjanom przychodzi rozstrzygnąć, czy chcą żyć w państwie półperyferyjnym, czy też spróbują dołączyć do centrum.

Zdaniem Wallersteina w początkach XXI wieku w wyniku niekontrolowanych zmian ekonomicznych, kulturowych, społecznych i politycznych w świecie narasta złość, agresja, podziały, konflikty klasowe, etniczne i religijne. Ich przyczyna tkwi w świato-systemie; postępuje erozja zaufania między społeczeństwem a władzą. Narasta nieufność do polityków, jak również utrata wiary w mechanizmy władzy. Zjawisko to przyciąga uwagę rosyjskich fantastów¹⁰. Analizowane przez Wallersteina problemy i zagrożenia współczesnego świata znalazły odzwierciedlenie w takich utworach, jak *Wybrakówka* (*Выбраковка*, 1996) Olega Diwowa, *2017* (2006) Olgi Sławnikowej czy *ЖД* (2006) Dmitrija Bykowa.

Przez dwieście lat — kontynuuje Wallerstein — ludzie żyli w przekonaniu, że jeśli będą popychali państwo do odpowiedniego działania, to historia będzie po ich stronie. Dziś nikt już nie wierzy, że dzięki mądrej władzy może być dostatniej, bezpieczniej i sprawiedliwiej. Zakwestionowana została idea postępu, dzięki której ludzie patrzyli ufnie w przyszłość i włączali się w działania zbiorowe. W rezultacie pogłębiła się powszechna nieufność, dotycząca również państwa — wycofującego się z gospodarki i wmawiającego ludziom, że kapitalizm to wolny rynek. Zdaniem Wallersteina mamy do czynienia z systemem, którego nikt już nie kontroluje i który nieuchronnie dobiega swego kresu. Mniej więcej za pół wieku świat wytworzy jednak nową równowagę¹¹. Diagnoza ta tłumaczy i łagodzi kompleksy współcze-

⁹ I. Wallerstein, *Koniec świata jaki znamy*, przeł. M. Bilewicz, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004, s. 231–232.

¹⁰ Tamże, s. 234.

¹¹ Tamże, s. 235–236.

snych Rosjan. Zgodnie z nią, rozpad imperium radzieckiego można postrzegać jako część szerszego zjawiska. Równie nieunikniony wydaje się upadek Zachodu, przede wszystkim Stanów Zjednoczonych. Kres ich dominacji stanowi jeden z motywów kształtujących oblicze współczesnej fantastyki rosyjskiej¹².

Wskazywany przez Wallersteina chaos i powodowane nim możliwości przyciągają uwagę rosyjskich fantastów. Ich futurologiczne projekty zmierzają z grubsza w dwóch wzajemnie wykluczających się kierunkach, które można opisać jako „część świata” lub „jeden ze światów”. W pierwszym z nich globalizacja stanowi kolejny etap rozwoju cywilizacji, podlega jej cały świat, w tym również Rosja. Pisarzom rosyjskim bardziej atrakcyjne wydaje się rozwiązanie konkurencyjne, w którym ich ojczyzna niby podąża tą samą drogą rozwoju co reszta świata, lecz zachowuje niepowtarzalny charakter, próbuje być państwem niezależnym, odrębną cywilizacją, która na różne sposoby przeciwstawia się zachodnim agresorom — NATO, Stanom Zjednoczonym, Unii Europejskiej. Jest też trzeci wariant, pośredni — jego egzemplifikację znajdujemy w powieści Wadima Panowa *Московский клуб* (2005).

Wśród rosyjskich fantastów do najpopularniejszych punktów bifurkacji, czyli rozwidlenia historii należy rok 1917 i wywołana dojściem do władzy bolszewików wojna domowa oraz początek Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Pisarze i czytelnicy poszukują szans na zwycięstwo białych w latach 1917–1920 i przywódców radzieckich w roku 1941¹³. Zdaniem Siergieja Legezy to właśnie rosyjskie rewolucje początków XX wieku oraz II wojna światowa stwarzają najlepszą możliwość analizy utraconych alternatyw. Należy także pamiętać, że myśl o plastyczności historii była z gruntu obca radzieckiej ideologii. W czasach radzieckich historia pozostawała niezmienna w wymiarze globalnym, na poziomie wielkich procesów, zmienne mogły być wyłącznie drobne zdarzenia, które nie były w stanie zakłócić głównego — obiektywnego — rozwoju zdarzeń. Dopiero dzięki gorbaczowowskiej jawności historia z dogmatycznej i niezmiennej stała się zmienna i plastyczna. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku możliwość publikacji otrzymali przedstawiciele tak zwanej

¹² W tym kontekście należy wymienić takie utwory, jak *Сверхдержава* (2000) Andrieja Plechanowa, *Последняя башня Трои* (2004) Zachara Oskotskiego, *Из Америки — с любовью* (2001) Władimira Sieriebriakowa i Andrieja Ułanowa czy *Американская дырка* (2005) Pawła Krusanowa.

¹³ А. Гуларян, *Эволюция жанра альтернативной истории...*, s. 198–199.

czwartej fali w fantastyce radzieckiej — pisarze uformowani w drugiej połowie lat siedemdziesiątych skoncentrowani na kwestiach estetycznych i etycznych, najpełniej wyrażonych w twórczości „pokolenia nauczycieli” (między innymi braci Strugackich), którzy dotychczas na ogół pisali do szuflady. Twórcy ci byli wówczas krytycznie nastawieni do radzieckiej ideologii i pozycjonowali się jako stronnicy poglądów liberalno-demokratycznych, co następnie uległo zmianie¹⁴.

Okres ten trwał do połowy lat dziewięćdziesiątych, a jego cechą charakterystyczną była nieobecność w prezentowanych alternatywnych historiach funkcji kompensacyjnej. Przeszłości — także radzieckiej — według tego pokolenia pisarzy nie było za co chwalić. Należy ją badać, opisywać, ale nie gloryfikować. Większość powstających wówczas utworów zawierała analizę szans na budowę w Rosji państwa silnego, ale zorientowanego na wartości humanitarne. Znamienne jest także niewielkie zainteresowanie twórców ówczesnych alternatyw przebiegiem II wojny światowej, jakże popularnej wśród pisarzy zachodnich, kreślących scenariusze zwycięstwa nazistowskich Niemiec. W Rosji sięgnął po niego w zasadzie tylko Andriej Łazarczuk w opowieści *Иное небо* (1994) — trzonu powieści *Wszyscy zdolni do noszenia broni* (*Все, способные держать оружие...*, 1997). Warto też odnotować kompletną marginalizację we wczesnej postradzieckiej fantastyce kwestii narodowej kosztem skupienia się na sprawach państwa¹⁵. Wśród rosyjskich fantastów powodzeniem cieszył się wówczas scenariusz, zgodnie z którym w przeszłości Rosja zstąpiła z głównej, to jest europejskiej drogi rozwoju, by po latach na nią powrócić. Powrót ten dotyczył albo całości kraju, albo jego części, będącej tym samym wzorem do naśladowania. Taki rozwój zdarzeń opisuje właśnie Łazarczuk we *Wszystkich zdolnych do noszenia broni*.

Początkowa fascynacja twórców rosyjskich alternatyw zachodnimi ustrojami politycznymi podyktowana była faktem, że „prawdziwe”¹⁶ narodziny gatunku alternatywnej historii przypadły w Rosji na

¹⁴ S. Legeza, *Альтернативная история на постсоветском пространстве: две траектории одной идеи*, „Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Filologia Polska” 2018 (4), https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_34768_fp2018a22/c/3-643e2196-1f42-45dd-a0b5-b51db6dc47de.pdf.pdf (13.11.2023), s. 381.

¹⁵ Tamże, s. 382–383.

¹⁶ „Prawdziwe” ponieważ do końca lat osiemdziesiątych XX wieku alternatywne historie stanowiły zaledwie margines fantastyki rosyjskiej. Zainteresowanych tą kwestią odsyłam do wspomnianej już książki *Grając przeszłością i przyszłością...* mojego autorstwa.

okres pieriestrojki. Z kolei masowe zainteresowanie alternatywami zaczęło się w roku 1992, po publikacji powieści Wasilija Zwiagincewa *Одущею покудаем Итаку*¹⁷. Ówczesna popularność alternatywnych historii wynikała z podejmowanych przez fantastów prób przemyślenia i przewartościowania dziejów Rosji. Skupiali oni uwagę na kluczowych momentach w historii państwa, próbując nadać im nowy sens¹⁸.

W przypadku fantastyki rosyjskiej kluczowym momentem okazał się przełom XX i XXI wieku. Podobnie jak krajobraz polityczny, fantastyka była wówczas dość zróżnicowana. Większość fantastów uznawała się za liberałów, tylko nieliczni pozycjonowali się jako konserwatyści. Niemniej to właśnie wtedy dokonywało się stopniowe wprowadzanie dyskursu „proimperialnego”, co w utworach fantastów skutkowało z czasem przejściem od analizy do apologii imperium. Wzmoczone zainteresowanie tematyką imperialną nieprzypadkowo datuje się na rok 1998. Większości Rosjan ówczesny kryzys przyniósł bowiem ogromne wyrzeczenia, powstała sytuacja sprzyjająca buntowi i tęsknocie za potężnym i sprawiedliwym imperium, które uznane zostało za jedyną nieskompromitowaną „instytucję” mogącą zapewnić spokój i bezpieczeństwo¹⁹. Potwierdzenie tej tendencji stanowi opublikowana w roku 1999 powieść *Укус ангела* Pawła Krusanowa. Główny bohater utworu, bezwzględny i okrutny Iwan Niekitajew, najpierw zostaje imperatorem Rosji, a następnie zaczyna grozić światu totalną zagładą. Podobny wydźwięk posiada *Евразийская симфония* (2000–2005) Holma van Zajczyka. Tak oto pojawiła się w Rosji fantastyka imperialna, a imperium stało się popularne także wśród twórców alternatywnych historii. Wraz z początkiem nowego stulecia rosyjskie alternatywy zaczęło wyróżniać odejście od wcześniejszej wielofunkcyjności na rzecz modelu kompensacyjnego, co odpowiadało zmianom zachodzącym na poziomie rosyjskiego społeczeństwa i dyskursu władz państwowych. Alternatywne historie zdominowane zostały wówczas przez opowieści o podróżnikach w czasie, usiłujących dotrzeć do przełomowych momentów w dziejach Rosji (lub państw sąsiednich), by zmienić

¹⁷ S. Legeza, *Альтернативная история на постсоветском...*, s. 202.

¹⁸ J. Huťová, *Альтернативно-исорическая проза в современной русской литературе*, <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak8/subor/Hutova.pdf> (10.09.2023).

¹⁹ Д. Володихин, *Неоампир. Империя в российской фантастике*, <http://prokopchick.narod.ru/archive/critika/volodihin5.html> (23.10.2013).

bieg zdarzeń. Dokonywała się kompensacja historyczno-społeczna niepozabawiona akcentów rewanżystowskich²⁰. Po roku 2004 w rosyjskojęzycznej fantastyce na popularności zyskała tak zwana *фантастическая футурология коротких дистанций* — czyli teksty o militarnych starciach z państwami NATO na obszarach przyległych do Rosji (spornych lub granicznych). Co istotne, wiele takich utworów powstało jeszcze przed aneksją Krymu. W sposób nieunikniony zapładniały one świadomość rosyjskojęzycznych czytelników zawartymi w nich ideami²¹.

Potrzeba zmiany historii oznacza, że ludzie kwestionują świat, do którego jej rozwój doprowadził. Twórcy i miłośnicy rosyjskojęzycznych alternatyw krytyce poddają na przykład Wspólnotę Niepodległych Państw. Większość z nich nie chce bowiem mieszkać w półkolonii Zachodu, podzielonej na biedne, słabe, zacofane i „nie do końca niezależne” państwa. Taką postawę wzmacniały wypowiedzi osób odpowiedzialnych za politykę Kremla, między innymi doradcy prezydenta Putina, Władysława Surkowa, którego zdaniem Rosja przewyższa inne państwa postradzieckie poziomem suwerenności. Surkow przekonywał też, że żaden z nierosyjskich narodów ZSRR nie jest w stanie udźwignąć ciężaru państwowości²². Dlatego też, z punktu widzenia mieszkańców WNP, o wiele lepiej byłoby żyć w państwie potężnym i zjednoczonym. Co do jego ustroju, to twórcy alternatyw postulują dwa rozwiązania. Jednym marzy się wielka Rosja — kapitalistyczne imperium skutecznie konkurujące z innymi mocarstwami. W ich przekonaniu błąd popełniony został w roku 1917. Inni z kolei wolą potężny Związek Radziecki, ponownie przewodzący całej ludzkości. Z ich perspektywy błąd miał miejsce nie tyle w roku 1991, ile w 1953. Z łatwością można też rozpoznać orientacje polityczne twórców alternatyw — znajdziemy pośród nich osoby o poglądach lewicowych, patriotyczno-nacjonalistycznych, liberalnych, a nawet faszystowskich. Częste są przy tym zmiany orientacji. Co się tyczy Andrieja Łazarczuka, to w latach dziewięćdziesiątych, jako liberał i demokrat, gotów był zaprowadzić swoją ojczyznę do liberalnego raju poprzez faszystowskie piekło. Następnie przeszedł jednak na pozycje patriotyczne, chociaż pozostał antykomunistą.

²⁰ S. Legeza, *Альтернативная история на постсоветском...*, s. 385–386.

²¹ Tamże, s. 389.

²² T. Snyder, *Droga do niewolności. Rosja. Europa. Ameryka*, przeł. B. Pietrzyk, Znak Horyzont, Kraków 2019, s. 67.

W chwili obecnej liberalów alternatywne historie interesują w niewielkim stopniu²³.

Interesująca mnie powieść Łazarczuka *Wszyscy zdolni do noszenia broni...* należy do stosunkowo nielicznej grupy utworów, w których odrodzenie Rosji i wzrost jej znaczenia wynika z tęsknoty za zachodnimi systemami politycznymi oraz kojarzonym z nimi dobrobytem, którego ludzie radzieccy na każdym z etapów istnienia ZSRR byli pozbawieni.

Według Artioma Gułariana to właśnie Łazarczuk zaprezentował najbardziej interesującą alternatywną wersję Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. Opisał on świat, w którym, chociaż zwycięża Trzecia Rzesza, to Rosja cudem unika okropności podziału i ludobójstwa. „Cud” ten spowodowany został „zmianą wartości”, która dokonała się w Niemczech jeszcze w trakcie działań wojennych. We *Wszystkich zdolnych...* Hitler ginie w katastrofie lotniczej w roku 1942, po czym nowy kanclerz Rzeszy, Hermann Göring, odsuwa od władzy Rosenberga, Himmlera i innych radykalnych nazistów, a obdarzeni pełnym zaufaniem niemieccy dowódcy wojskowi zwyciężają Armię Czerwoną. Decyzją Göringa armia niemiecka zatrzymuje się jednak na linii Uralu. W roku 1946 aresztowanych zostaje kilku wojowniczo nastawionych generałów, a następnie Göring przylatuje do Tomska na negocjacje pokojowe. W rezultacie europejska część Rosji dołącza do Niemiec, na Syberii zaś utworzone zostaje oddzielne, niezależne państwo. Poza Niemcami funkcjonują na świecie trzy inne mocarstwa — zdominowany przez USA Związek Narodów, Japonia oraz Syberia.

W utworze Łazarczuka po latach dochodzi jednak do odwetu — ma on miejsce w roku 1991, kiedy to w wyniku skomplikowanej intrygi wojenno-politycznej syberyjskie wojska wkraczają do Moskwy. Chociaż Łazarczuk reprezentuje państwo, które doświadczyło okropności II wojny światowej i wniosło decydujący wkład w rozgromienie faszyzmu, to opisuje porażkę Rosji. Jego celem było bowiem zaprezentowanie lustrzanego odbicia „naszej rzeczywistości”, w której na rozpadzie Związku Radzieckiego w pierwszej kolejności skorzystały zjednoczone Niemcy. Z perspektywy Rosjan paradoksem był fakt, że pokonanym żyło się znacznie lepiej niż zwycięzcom. Według Gułariana *Wszyscy zdolni...* ujawniają nastroje, które w późniejszych latach doszły do głosu w Pribałtyce i na Ukrainie — kraje te gotowe były za-

²³ Д. Дудко, *Фэнтэзи і альтэрнатывная історыя: два жанры, две эпохі. „Прапаганда. Научно-популярный журнал”*, <https://propaganda-journal.net/5229.html> (17.09.2023).

wrzeć pakt z diabłem, byle tylko zdystansować się od Rosji i nadziei-
kiej przeszłości²⁴.

Powieść Łazarczuka, podobnie jak wiele innych rosyjskich alter-
natyw poświęconych II wojnie światowej, odzwierciedla marzenia
Rosjan o takim biegu zdarzeń, w którym ich ojczyzna nie byłaby od-
dzielona od reszty świata „żelazną kurtyną”, lecz stanowiła integralną
część zachodniej cywilizacji — nawet za cenę przegranej w konflik-
cie światowym. Daje tu o sobie znać kompleks niedowartościowa-
nia zwycięzcy. W scenariuszu zaprezentowanym przez Łazarczuka,
w roku 2002 (już po rozpadzie niemieckiego imperium) Niemcy czu-
ją się ograbiani i poniżani — analogicznie jak społeczeństwo rosyjskie
po krachu imperium radzieckiego w latach dziewięćdziesiątych.

We *Wszystkich zdolnych...* imperialna polityka Trzeciej Rzeszy
ujawnia ambicje samych Rosjan. Działania następcy Hitlera, Görin-
ga, przypominają taktykę stosowaną przez Chruszczowa w czasach
odwilży. Choć Göring doskonale zdaje sobie sprawę z potrzeby zmian,
to obawia się, że mogą one doprowadzić do upadku państwa²⁵. Tego
rodzaju niepokoje wyraża kanclerz Trzeciej Rzeszy, von Weil, wedle
którego konsekwencje rozpadu Wielkich Niemiec byłyby katastro-
falne i przeczyłyby naturalnemu procesowi historycznemu. Zgodnie
z jego przewidywaniami w efekcie rozpadu imperium niemieckie-
go doszłoby do walk powstałych w ich miejsce państw narodowych.
Zmiany zachodzące w Niemczech kojarzą się z chruszczowowską od-
wilżą i towarzyszącą jej krytyką kultu jednostki. Odwilż dokonuje się
jednak na tak wczesnym etapie działań wojennych, że Göring resztę
życia może spędzić w spokojnej i dostatniej rosyjsko-niemieckiej Mo-
skwie. Mimo postępującego upadku państwa nie traci on nadziei, że
kryzys uda się opanować. W jego przekonaniu wielka idea narodowe-
go socjalizmu, która umożliwiła powstanie Tysiącletniej Rzeszy, oka-
że się silniejsza od dążeń separatystycznych wśród zamieszkujących
ją narodów.

Na początku lat dziewięćdziesiątych, już po zjednoczeniu Rosji, na
świecie wybucha potężny kryzys, jego szczegóły nie są jednak znane.
Wraz z nowym stuleciem akcja powieści przenosi się do Konstanty-
nopola — byłego niemieckiego protektoratu, w którym Rosjanie przy-
wracają bizantyński porządek. Tymczasem narasta napięcie w innych

²⁴ А. Гуларян, *Эволюция жанра альтернативной истории...*, s. 203.

²⁵ Píše o tym Olga Sławnikowa w artykule: О. Славникова, *Я люблю тебя, империя*, „Знамя” 2000/12, <https://znamlit.ru/publication.php?id=1308> (20.09.2023).

częściach świata. Bliżej nieokreślone siły pragną skonfliktować Niemcy i Rosję z Japonią, a nieznanymi sprawcami dokonują zamachów bombowych w Tomsku i Rangunie. Działająca w Konstantynopolu tajna organizacja „Wędrowni psy” planuje odbudować potęgę Turcji i przywrócić jej utracone terytoria kosztem Niemiec (Mezopotamia) i Rosji (Kaukaz i cieśniny czarnomorskie). Rosja funkcjonuje w tym czasie jako pozbawiona konstytucji republika, typowe państwo imperialne; coraz głośniej mówi się o konieczności przywrócenia monarchii.

Podobne scenariusze, jak ten opisany przez Łazarczuka, popularne były w fantastyce zachodniej. W *Vaterlandzie* (1993) Roberta Harrisa w trakcie II wojny światowej Rosjanie z trudem zatrzymują Niemców także na linii Uralu, a Amerykanie wspomagają Syberię dostawami amunicji i sprzętu wojskowego. Według Gułariana w swoich utworach zachodni fantaci kładą nacisk na znaczenie i wyjątkowość Zachodu — w ich ocenie, gdyby nie zachodnia cywilizacja, to ludzkość zabrnęłaby w ślepy zaułek. To właśnie Zachód decyduje bowiem o postępie, na zachodnich wartościach zasadza się cały świat. Pod tym względem rosyjskie alternatywy wydają się całkowicie odmienne, na pierwszy plan wysuwa się w nich kolektywna refleksja na temat słuszności obranej drogi historycznego rozwoju²⁶.

Zdarzenia opisane w utworze Łazarczuka rozgrywają się w świecie o ustabilizowanych strukturach, przez co ich autor zmuszony był sięgnąć po rozwiązania spod znaku *deus ex machina*. We *Wszystkich zdolnych...* funkcję tę pełni konspiracyjna organizacja chronoemigrantów (podróżników w czasie), próbujących zmienić historię w celu uniknięcia zagłady świata, do której doszło w „ich rzeczywistości”²⁷. Zdaniem Gułariana scenariusz Łazarczuka rzuca wyzwanie zbiorowym wyobrażeniom rosyjskiego społeczeństwa na temat własnej historii. Ogromna popularność scenariuszy z udziałem podróżników w czasie wynika z braku akceptacji przez ogół Rosjan sytuacji panującej zarówno w ich państwie, jak i w świecie w ogóle. Najpierw zbankrutował bowiem projekt radziecki, a następnie Zachód nie uznał Rosji za pełnoprawnego członka cywilizacji zachodniej. W rezultacie zaczęło narastać przekonanie o niesprawiedliwości aktualnego kształtu świata, któremu towarzyszył wzrost nastrojów rewanżystowskich.

²⁶ А. Гуларян, *Эволюция жанра альтернативной истории...*, s. 199.

²⁷ Pozbawiony jakiegokolwiek przemocy i wojen świat chronoemigrantów zaatakowany został przez przybywające z innego wymiaru czasowego wojska Majów, które zniszczyły go doszczętnie. Na potrzeby niniejszego artykułu pomijam ten — *stricte* fantastyczny — aspekt powieści Łazarczuka.

Rosyjscy fantaści nastroje te zużytkowywali na dwa sposoby. Po pierwsze, opracowując scenariusze przyszłych wojen. Po drugie zaś, tworząc scenariusze z chronoemigrantami wracającymi do początków Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, gdyż to właśnie zdarzenia, które miały miejsce pomiędzy czerwcem a październikiem 1941 roku Rosjanie uznają za przyczynę aktualnego stanu rzeczy. Korzenie rewanżizmu tkwią więc w analizie przeszłości²⁸. W opinii Gułariana rosyjską mentalność wyróżnia „duch sprzeciwu” (*Дух противоречия*), polegający na negowaniu faktów historycznych, jeśli te zbyt natrętnie narzucane są z zewnątrz. Rosyjska propaganda w ciągu ostatnich dwudziestu lat nieustannie inkryminowała totalitaryzm i reżim stalinowski. Czyniła to na tyle agresywnie, że znaczna część społeczeństwa zaczęła wątpić w prawdziwość tych informacji. W rezultacie powstało zapotrzebowanie na utwory wybielające politykę Stalina²⁹. Podobny pogląd wyraża Jana Hut’ova, wedle której jedną z przyczyn popularności alternatyw w Rosji była narastająca niewiara w obiektywizm historii, w prawdziwość informacji zamieszczanych w podręcznikach do historii³⁰.

Do interesujących wniosków prowadzi próba odniesienia alternatywnej wersji świata opisanej przez Łazarczuka do ustaleń wypracowanych na gruncie badań postkolonialnych i postzależnościowych. Zjednoczona Rosja w roku 2002³¹, która terytorialnie nie tylko odtworzyła swoje imperium, ale przyłączyła też Konstantynopol i cieśniny czarnomorskie (co było odwiecznym rosyjskim marzeniem), wydaje się zaprzeczeniem krytycznych ocen wyrażanych przez badaczy rosyjskiego projektu imperialnego. Za jedną z jego podstawowych słabości uznawana bywa bowiem nieumiejętność zastąpienia armat ideami³². Tymczasem Sтамбул-Konstantynopol pod władzą Rosjan okazuje się miastem dostatnim, miejscem dobrym do życia. W tym przypadku nie sposób mówić o będącej skutkiem rosyjskiej odmiany kolonizacji hegemonii negatywnej³³. Turecka monarchia w początkach XXI wieku podlega pozbawionej konstytucji republikańskiej Rosji, która

²⁸ А. Гуларян, *Эволюция жанра альтернативной истории...*, s. 204–205.

²⁹ Tamże, s. 205.

³⁰ J. Huťová, *Альтернативно-исорическая проза...*

³¹ Akcja powieści Łazarczuka toczy się równolegle w roku 1961, 1991 i 2002.

³² E. Thompson, *Trubadurzy Imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*, przeł. A. Sierszulska, Universitas, Kraków 2000, s. 5.

³³ Szerzej na ten temat pisze Aleksandr Etkind w pracy: А. Эткинд, Д. Уффельманн, И. Кукулин, *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*, Новое Литературное Обозрение, Москва 2012, <https://polit.ru/article/2013/01/03/colonization/> (dostęp: 2.11.2018).

zarówno swą strukturą, jak i samym „sednem istnienia przypomina imperium”³⁴.

Rosyjski projekt imperialny łączony jest też ze zjawiskiem kolonizacji wstecznej kulturowo — co prawda raczej nie na Wschodzie, lecz w zachodnich prowincjach imperium — o takiej ocenie w przypadku świata zaprojektowanego przez Łazarczuka nie może być jednak mowy. Jak się wydaje w ujęciu tym Rosjanie — z perspektywy państw europejskich postrzegani często jako Wschód i orientalizowani³⁵ — występują w roli rzeczników okcydentalnej proweniencji postępu i cywilizacji. Jeszcze przed zjednoczeniem Rosji Niemcy, pomimo dominacji politycznej, nie posiadają nad Rosjanami przewagi cywilizacyjnej i kulturowej. Brakuje tu — o czym pisze m.in. Dariusz Skórczewski — typowo kolonialnego rozróżnienia kultur wysokich i prymitywnych³⁶. Co więcej, po zjednoczeniu to właśnie przebywający w Konstantynopolu Rosjanie traktują Niemców z góry, mając ich za ludzi ograniczonych. W tym miejscu przypomina się spór toczony w XVIII wieku przez zwolenników i przeciwników teorii normańskiej, wyjaśniającej powstanie państwa zwanego Rusią Kijowską. Jak wiadomo twórcami teorii normańskiej byli głównie uczeni rosyjscy pochodzenia niemieckiego (m.in. Gerhard Friedrich Müller). Jednym z przeciwników Müllera był Michał Łomonosow, którego zdaniem teoria ta poniżała Słowian, przedstawiała ich bowiem jako dzikusów niezdolnych do zorganizowania własnego państwa. Nieco później stanowisko Müllera i innych zwolenników teorii normańskiej poparła Katarzyna II, ponieważ oznaczało ono, że Rosjanie są Europejczykami³⁷. W powieści Łazarczuka stosunek Rosjan do Niemców jest jednak ambiwalentny. Doceniają oni na przykład, że Niemcy, kiedy Turcja była jeszcze ich protektoratem a Konstantynopol Stambułem, wprowadzili w mieście niemieckie standardy sanitarne i zarządzili remont dróg. W ten sposób dyskretnie narzucili Turkom europejski styl życia.

Co istotne, w powieści Łazarczuka Rosja nie jest przez Niemców orientalizowana, jest nie tyle kolonią, marionetkowym państwem, ile

³⁴ A. Łazarczuk. *Wszyscy zdolni do noszenia broni*, przekł. E. Dębski, Solaris, Olsztyn 2003, s. 17. Wszystkie kolejne cytaty podaję za tym wydaniem, numer strony zaznaczam w nawiasie.

³⁵ M. Janion, *Niesamowita Słowiańszczyzna: fantazmaty literatury*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006, s. 21

³⁶ D. Skórczewski, *Wobec eurocentryzmu, dekolonizacji i postmodernizmu. O niektórych problemach teorii postkolonialnej i jej polskich perspektywach*, „Teksty Drugie” 2008, nr 1–2, s. 51.

³⁷ O. Figes, *Opowieść o Rosji...*, s. 25.

równorzędną częścią imperium. Wpłynęła na to decyzja podjęta przez Fiodora Fiodorowicza Denikina, premiera pierwszego postbolszewickiego rządu, który wywalczył dla Rosji „przejście ze statusu protektoratu do statusu ziemi *Reichu*” (s. 216). Zgoda Niemców na takie rozwiązanie świadczy pośrednio o uznaniu Rosjan za równych sobie³⁸. W przytaczanych w powieści wypowiedziach Niemców zdecydowanie brakuje dyskursu orientalistycznego, mającego wywołać u kolonizatorów (lub okupantów — A.P.) poczucie wyższości i misji³⁹. Paternalizm czy przekonanie o dominacji własnego narodu i własnego świata są tu szczątkowe. Z perspektywy Niemców Rosjanie (zarówno mieszkańcy części europejskiej, jak i wolnej Syberii) nie są uznawani za gorszych, nie podlegają tym samym specyficznej „przemocy symbolicznej”. Niemcy chcieliby jednak — o czym wspomina Göring — żeby Rosjanie pamiętali, że to Trzecia Rzesza właśnie uwolniła zarówno naród rosyjski, jak i inne narody Rosji od koszmaru bolszewizmu. Mimo to część starszych wiekiem Rosjan opowieści o okrucieństwach systemu stalinowskiego uznaje za typową niemiecką propagandę. Jak informuje głównego bohatera utworu (Igora Walinieckiego) jeden z moskiewskich taksówkarzy:

— Ojciec czasem sobie popije — i: Stalin, Stalin! Stalin to, Stalin sio, Stalin kochał dzieci... A ja mu mówię — słusznie go powiesili. No, nie za to, za co należało, ale i tak słusznie. [...] Jakie tam, powiada ojciec, kółchozy, jakie obozy — nie było tego wszystkiego, wszystko to propaganda niemiecka. [...] Mówi: co, myślisz, że ja bym za kółchozy szedł na wojnę? (s. 258).

W tym miejscu warto przypomnieć, że w trakcie kolektywizacji rolnictwa, tylko w drugiej fazie rozkułaczania (kwiecień-wrzesień 1930) uwięziono ponad 140 tysięcy osób. W całym 1930 roku aresztowano na wsi niemal 300 tysięcy osób, spośród których na rozstrzelanie skazano około 20 tysięcy. Pozostali trafili do obozów koncentracyjnych lub na zesłanie. Ci, którzy mieli więcej szczęścia, zostali przekazani normalnym organom sprawiedliwości lub zwolnieni⁴⁰. Ocenia się,

³⁸ Przewrót w polityce nazistowskich Niemiec, który opisuje w swojej powieści Łazarczuk, kompletnie zmienił stosunek Niemców do Rosjan. Hitler zamierzał bowiem zniszczyć Rosję, a samych Rosjan i innych Słowian uważał za „podludzi” niedolnych do budowy własnej cywilizacji. Podaję za: O. Figes, *Opowieść o Rosji...*, s. 227.

³⁹ E. Said, *Kultura i imperializm*, przeł. M. Wyrwas-Wiśniewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 7.

⁴⁰ Informacje te podaję za: S. Ciesielski, *Rewolucja Stalina*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2017, s. 129–130.

że kolektywizacja rolnictwa, którą zakończono w roku 1935, pochłonęła co najmniej 5–8 milionów ofiar śmiertelnych. Z kolei w trakcie wielkiej czystki między styczniem 1937 a grudniem 1938 aresztowano około 7 milionów ludzi, z których przynajmniej milion rozstrzelano, a kolejne 2 miliony zmarły w łagrach. Według danych szacunkowych w latach 1930–1953 w radzieckich łagrach przebywało stale kilkanaście milionów ludzi, a liczba ofiar śmiertelnych pracy przymusowej w łagrach nie sposób określić⁴¹. Tak w rzeczywistości wyglądała wspomniana przez ojca taksówkarza „niemiecka propaganda”.

Chociaż niemieckim okupantom brakuje arogancji i zarozumiałości typowej dla kolonizatorów i agresorów, to mimo wszystko narasta wśród Rosjan nacjonalizm obronny, będący środkiem oporu przeciw naruszeniom własnej tożsamości przez wrogięgo Innego⁴². Dochodzi do odrzucenia systemu władzy, który miejscowa ludność uznaje paradoksalnie nie tyle za represyjny, ile za obcy. Potwierdzają to widoczne na moskiewskich ulicach hasła „Rosja — dla Rosjan” lub „W jedności siła!”. Nie wiadomo jednak, kto miałby się do kogo przyłączyć — Rosja do Syberii czy też na odwrót (tym bardziej że „w Rosji do władzy dochodzi partia, która chce oderwania się od Reichu z jednej strony, a z drugiej — nie połączenia z Syberią, ale przyłączenia Syberii” — s. 349). Część Rosjan wolałaby oderwać się od Niemiec, ale nie łączyć się z Syberią. Ludzi tych niepokoi, że narodowi socjaliści spróbują na wieki „związać Rosję z karlejącą Germanią” (s. 214). Nie są to jednak nastroje powszechne, ogół Rosjan preferuje obecny kształt świata, gwarantujący im względny dobrobyt i bezpieczeństwo. Rosjanie czerpią też korzyści z przynależności do niemieckiego imperium — okazuje się, że jedna trzecia afrykańskich koncesji należy do rosyjskich przemysłowców, a pośród osiadłych w Afryce białych farmerów co czwarty jest Rosjaninem. Poziom życia Rosjan — zarówno w części europejskiej, jak i na Syberii — jest na tyle zadowalający, że pomimo zamiarów połączenia podzielonej Rosji niemal nikt nie potrafi wyjaśnić, jaki zjednoczenie to miałyby pragmatyczny sens. Na Syberii i w Rosji wszystko zmierza jednak ku zjednoczeniu: „[...] rząd Tichonowa [w Rosji — A.P.] wygrał z narodowymi socjalistami i doszedł do władzy, obiecawszy wywalczyć połączenie Rosji z Syberią. Na tym hasle trzyma się też [syberyjski — A. P.] rząd Tołstoja [...]” (s. 348).

⁴¹ Hasła: „Kolektywizacja”, „Łagry”, „Wielka czystka”, B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, *Słownik historii XX wieku*, Krakowski Instytut Wydawniczy, Kraków 1993.

⁴² E. Thompson, *Trubadurzy Imperium...*, s. 102.

Wzrost poziomu życia w porównaniu z okresem przed II wojną światową zarówno Rosja, jak i Syberia zawdzięczają państwom zachodnim — Niemcom i Stanom Zjednoczonym. W roku 1946 niemal dwie trzecie amerykańskich sił powietrznych znalazło się w Zachodniej Syberii i na Uralu, zabezpieczając w ten sposób niezależność syberyjskiego państwa. Rosję i Syberię dzieli jednak zakres posiadanych przez ich społeczeństwa wolności. W Syberii nikt nie boi się państwa, natomiast w Rosji europejskiej i w Niemczech: „wszyscy bardziej boją się własnych żołnierzy i pracowników gepo niż bandytów z bombami” (s. 234). W porównaniu z Rosją, a nawet Niemcami syberyjskie społeczeństwo okazuje się dużo bardziej tolerancyjne i liberalne. W Syberii zakazana jest też i ścigana działalność partii politycznych głoszących nacjonalistyczną i społeczną nierówność. Silne są tam nastroje projapońskie i proamerykańskie: z jednej strony mieszkańcy Syberii czują się Azjatami, z drugiej zaś są wdzięczni Amerykanom za pomoc udzieloną im w przeszłości. W Rosji natomiast, jak zauważa Igor Waliniecki:

obywatele wielu nie lubią: gejów, narkociarzy, włóczęgów, transewrsów; w Niemczech nie występuje to w takim nasileniu, a w Syberii nie występuje w ogóle, czyli nie można tego wytłumaczyć narodowym charakterem. Nieboszczyk Kropaczek mawiał, że taka bezpieczna „słuszna złość” jest charakterystyczna dla kompleksu porażki, a Sybiracy tego kompleksu nie mają, świadomość zdążyła się przestroić: imperium padło, metropolia zginęła, ale kolonia wszak posiadała niezależność i kwitnie... (s. 310).

Mimo to w Rosji nie ma instytucji cenzury politycznej i istnieją obawy, że jej wprowadzenie nawet na krótki czas mogłoby wywołać poważne następstwa w prasie i społeczeństwie. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku nie tylko Łazarczuk kojarzył zachodnie demokracje z powszechnym dobrobytem. W Syberii ewentualne połączenie z Rosją wywołuje zaniepokojenie i strach. Tutejsi mieszkańcy nie chcą, aby „ich kraj znowu stał się rosyjską kolonią” (s. 70), obawiają się powrotu do bolszewickich porządków znanych z lat trzydziestych, tym bardziej że Göring nie pozwolił powywieszać bolszewików na latarniach.

Jak starałem się wykazać, odnotowana zmiana paradygmatu rosyjskich alternatyw, polegająca na odejściu od rozwiązań, które — upraszczając — można określić jako prozachodnie i liberalno-demokratyczne, ku postawom szowinistycznym, nacjonalistycznym, proimperialnym wywołana została kilkoma czynnikami. Za najważniejszy z nich należy uznać nieprzystawalność i nieimplemen-

towalność zachodnich wartości do uwarunkowań kulturowo-historycznych kształtujących państwowość rosyjską i społeczeństwo rosyjskie. W efekcie krótkotrwała fascynacja Zachodem i funkcjonującymi tam systemami społeczno-politycznymi ustąpiła miejsca wartościom uznawanym za *stricte* rosyjskie, sprzyjającym odrodzeniu i wzmocnieniu rosyjskiego imperium. Jak się wydaje, wnikliwa lektura i analiza scenariuszy propagowanych przez rosyjskich fantastów od ostatniej dekady ubiegłego wieku pozwoliłaby przewidzieć aktualne, dramatyczne zdarzenia. Zakładając, że twórcy ci kreowali swoje pomysły, bazując na nastrojach i resentymentach podzielanych przez większość Rosjan i umiejętnie podsycanych przez władze państwowe (zwłaszcza po dojściu do władzy Putina), to agresywność państwa rosyjskiego, jego skrajnie wrogie nastawienie wobec Zachodu i państw NATO (oraz ich potencjalnych sojuszników) nie może zaskakiwać.

REFERENCES

- Bankowicz, Bożena, Bankowicz, Marek and Dudek, Antoni. *Słownik historii XX wieku*, Kraków: Krakowski Instytut Wydawniczy, 1993.
- Ciesielski, Stanisław. *Rewolucja Stalina*. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2017.
- Deneen, Patrick J. *Dlaczego liberalizm zawiódł?* Transl. Czarnecki, Michał J. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2021.
- Dudko, Dmitrij. “Fentezi i al’ternativnaya istoriya: dva zhanra, dve epokhi.” *Propaganda. Nauchno-populyarnyy zhurnal* [Дудко, Дмитрий. “Фэнтези и альтернативная история: два жанра, две эпохи”. *Пропаганда. Научно-популярный журнал*] <<https://propaganda-journal.net/5229.html>>.
- Ėtkind, Aleksandr, Uffel’mann, Dirk and Kukulin Il’ya. *Tam, vnutri. Praktiki vnutrenney kolonizatsyi v kul’turnoj istorii Rossii*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, 2012 [Эткинд, Александр, Дирк Уффельманн, Илья Кукулин. *Там, внутри. Практики внутренней колонизации в культурной истории России*. Москва: Новое Литературное Обозрение, 2012].
- Figes, Orlando. *Opowieść o Rosji. Władza i mit*. Transl. Jezewski, Władysław. Warszawa: Wielka Litera, 2023.
- Gularyan, Artem. *Ėvoljucsiya zhanra al’ternativnoy istorii v rossijskoy fantastike* [А. Гуларян, *Эволюция жанра альтернативной истории в российской фантастике*] <<http://repo.ssau.ru/bitstream/Lemovskie-chteniya/Evoluciya-zhanra-alternativnoi-istorii-v-rossiiskoi-fantastike-86278/1/%D1%81.%20198-211%20%Do%93%D1%83%Do%BB%Do%Bo%D1%80%D1%8F%Do%BD.pdf>>.
- Huťová, Jana. *Al’ternativno-isoricheskaya proza v sovremennoy russkoy literature* [Huťová, Jana. *Альтернативно-исорическая проза в современной русской литературе*] <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olosti-ak8/subor/Hutova.pdf>>.

NEOIMPERIALNE MITY I RESENTYMENTY...

- Janion, Maria. *Niesamowita Słowiańszczyzna: fantazmaty literatury*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006.
- Legeza, Sergey. "Al'ternativnaya istoriya na postsovetskom prostranstve: dve traektorii odnoy idei." *Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Filologia Polska*, 2018 (4) [Legeza, Siergiej *Альтернативная история на постсоветском пространстве: две траектории одной идеи*, *Roczniki Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Filologia Polska*, 2018 (4)] <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_34768_fp2018a22/c/3-643e2196-1f42-45dd-a0b5-b51db6dc47de.pdf.pdf>.
- Łazarczuk, Andriej. *Wszyscy zdolni do noszenia broni*. Transl. Dębski, Eugeniusz. Olsztyn: Solaris, 2003.
- Polak, Andrzej. *Grając przeszłością i przyszłością. Rosyjska fantastyka alternatywna i socjologiczna*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2015.
- Said, Edward. *Kultura i imperializm*. Transl. Wyrwas-Wiśniewska, Monika. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Skórczewski, Dariusz. "Wobec eurocentryzmu, dekolonizacji i postmodernizmu. O niektórych problemach teorii postkolonialnej i jej polskich perspektywach." *Teksty Drugie*, 2008, nr 1–2.
- Slavnikova, Ol'ga. "Ya lyublyu tebya, imperiya." *Znamya*, 2000, no. 12 [Славникова, Ольга. „Я люблю тебя, империя.” *Знамя*, 2000, no. 12] <<https://znamlit.ru/publication.php?id=1308>>.
- Snyder, Timothy. *Droga do niewolności. Rosja. Europa. Ameryka*. Transl. Pietrzyk, Bartłomiej. Kraków: Znak Horyzont, 2019.
- Thompson, Ewa. *Trubadurzy Imperium. Literatura rosyjska i kolonializm*. Transl. Sierszulska, Anna. Kraków: Universitas, 2000.
- Volodikhin, Dmitriy. *Neoampir. Imperiya v rossiyskoy fantastike* [Володихин, Дмитрий. *Неоампир. Империя в российской фантастике*] <<http://prokorchick.narod.ru/archive/critika/volodihin5.html>>.
- Wallerstein, Immanuel. *Koniec świata jaki znamy*. Transl. Bilewicz, Michał. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2004.